

A TOKAJI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

Tokaj reformációja

„De mikor az kegyelmes Istennek tetszett, hogy az setétségből az világosságot Luther Márton által előszer 1517. esztendőben Németországban kinyilatkoztatná, ugyanazon jó tetszése szerint az Ő eleve rendeltetett decretomából az Evangéliumnak világosságát az mi nemzetünkre is kiárasztotta ennek előtte úgymint hatvan esztendővel. Jóllehet, hogy az derék tudománnak nem minden ágait és cikkelit egyszersmind árasztotta ki, hanem azmint szokott lenni egy előszer csak valami sengéit fundamentomul nyilatkoztatta ki az mi nemzetünkben, miképpen egyéb országokban is. Melyre akkorbeli üdőben bizonyos tudós személyeket rendelt az mi országunknak bizonyos részeiben. Előszer Siklósi Mihályt az fölföldön, Újhelyben Perényi Péter idejében, Ozorai Imrét Békésen az Ladányi és Massai urak idejében, Derecskei Demetert Szilágyban Drakfi Gáspár idejében”.¹ Az első értékelő összefoglalás a magyarországi reformációról 1586-ban jelent meg Gönczi György debreceni püspök tollából, Félegyházi Tamás Újszövetség-fordításának előszavában. Néhány rövid évtized távlatából úgy látta Gönczi György, hogy a hazai hitújítás nem pontszerű esemény, hanem folyamat volt. Hozzá tehetjük, hogy tulajdonképpen egy nemzedéknyi idő alatt teljesedett ki és szilárdult meg három nagy protestáns felekezetben: ágostai és helvét hitvallású, valamint unitárius.

Gönczi György összefoglalása arra is felhívja a figyelmünket, hogy a „fölföld” – Újhely, mint központi hely megnevezéséből kiindulva bátran mondhatjuk, hogy Tokaj-hegyalja – a reformációs mozgás legelső központi területei közé tartozott. A hitújítás korának kutatásában, az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kap az a nézet, hogy a magyarság reformációjában meghatározó szerepet játszottak a mezővárosok. A XVI. század lelkésznévsorai arról tanúskodnak, hogy a protestáns lelkészek mintegy 60 %-a mezővárosi származású volt, legalábbis erre valló nevet viselt.² Az öntudatosodó mezővárosi közösségeknek az önigazgatásra, azon belül a szabad papválasztásra való törekvése megerősítő tényezőt nyert az olyan alapvető protestáns tanításban, mint az egyetemes papság, amely megszüntette a klerikusokra és laikusokra osztott egyházat s felértékelte a polgári közösségnek, mint gyülekezetnek a szerepét. Hasonlóan érvényesült a két szín alatti úrvacsora gyakorlása is. A bortermelő oppidumok felemelkedési törekvése már korábban is kötődött a vallási megújulás vágyához, ami jelentősen befolyásolta a Dózsa parasztháborút.³ A háttérben meghúzódó ferences mozgalom – amely a reformációba torkollott – egyik központja éppen a Hegyalja volt.⁴ A kívánt társadalmi változások az egyház megújulásához kötődtek, azaz létezett katolikus reform, amelyből azután a reformáció folyamatában radikálisan új egyház született. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a mély történelmi válságban vergődő magyarság a reformáció üzenetében talált feleletet sorskérdéseire. Mindez tehát erősen ösztönözte a protestantizmus elterjedését.

A Zemplénben mezővárosként nyilvántartott 18 település között a népesség tekintetében Tokaj a hatodik helyen állt a XVI. század derekán.⁵ Újhelyhez és Homonnához képest messze elmaradt s megelőzte Tarcal, Varannó és Liszka is. Hozzájuk képest viszont rendkívüli előnyt biztosított számára, hogy a Délkelet-Magyarországról Kassára és az Erdélyből a királyi Magyarországra vezető kereskedelmi utak csomópontján feküdt. Ezzel összefüggésben a mi szempontunkból lehetetlen nem felidézni Melius Juhász Péter debreceni prédikátor, tiszántúli református püspök nyilatkozatát. Az 1561-ben megjelent *A Christus közbe járásáról való prédikációk* előszavában „a magyarországi kereskedő és áros népeket” szólítja meg, mert általuk terjesztette el Isten a megtisztított tanokat. „Mert a széllyel való járásban ti vöttétek és ti hallottátok, előbb egyebeknél, és ti dicséritek s beszéllettétek egyebek-

¹ Félegyházi Tamás: Az Mi Uronc Iesus Christusnac Uy testamentoma. Debrecen 1586. RMNy 584.

² Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Bp. 1995. 26-27. p.

³ Uo. 21-22. p.

⁴ Szűcs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció háttérében. Irodalomtörténeti Közlemények 1974. 409-435. p.

⁵ Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp. 1990. 1036. p. Újhelyben 50 porta mellett 123 más egységet regisztráltak, Homonnán 29-76, Tokajban 25-35 a porták és egyéb egységek száma.

nek az Istennek kegyelméről való tudományt”.⁶ Ha arra gondolunk, hogy a XVI. században a teológia betöltötte azt a szerepet is, mint ma a politika – azaz közérdeklődésre tartott számot a gyakorlati egyházi élet számos részletkérdése éppúgy, mint a dogmákban megtestesülő keresztyén tanítás – akkor semmi lehetetlen nincs abban, hogy a „világlátót” kereskedők a modern kori sajtót pótolva, elhíresztették a hitújítás eseményeit. Hitviták történéseiről, befolyásos politikusok pártállásáról, más vidékek vezető településeinek álláspontjáról adták tovább értesüléseiket. Hivatásukból folyóan az átlagnál műveltebbek voltak, olvasmányaikból nyert következtetéseiket is megoszthatták utazásaik során másokkal. Sikeres működésükhöz feltétlenül szükséges volt a kapcsolatteremtő készség, s kuncsaftjaikkal feltehetően koruk égető problémáiról is beszélgettek. A tokaji révén számos mezőváros vagy város kereskedő polgára kelt át minden esztendőben: gyulaiak, debreceniek, kassaiak, nagyszombatiak, stb.⁷

Amikor Gönczi György után mintegy ötven esztendővel Iratosi T. János toronyai prédikátor vállalkozott a reformáció eseményeinek újabb összefoglalására, több hegyaljai települést megemlített, köztük Tokajt is, ahol kiváló prédikátorok hirdették az „apostoli vallás” igazságait.⁸ A tokaji reformáló prédikátorok között első helyen *Batizi András*t tüntette fel. Batizi 1543 augusztusában indult haza a wittenbergi egyetemről. Itthon ez év december 8-án Eperjesről keltezte egyik levelét, ezután kerülhetett a tokaji eklézsia lelképásztori tisztebe.⁹ Tokaji megjelenése minden bizonnyal összefügg Serédy Gáspár itteni birtoklásával. A 30-as évek elején Kassán tanítóskodó reformátor már ekkor kapcsolatba kerülhetett a nagyhatalmú főúrral, aki pártfogolt más, szintén a Hegyalján működő reformátorokat is: Dévai Bíró Mátyást és Szkhárosi Horváth Andrást.¹⁰ A történetírás többnyire kegyetlen harácsolóként említi Serédyt, a reformációt támogató pozitív szerepéről alig esik szó. Igaz, nem kis árnyékot vet személyére a pálos szerzetesrenddel szembeni magatartása.¹¹ Tokajban 1536-ban (más forrás szerint 1537-ben) kirabolta és leromboltatta a Szent Anna pálos kolostort. Ugyanezt tette Sajóladon és Regécen. A pálosokkal szembeni erőszakos fellépése azonban már 1526-ban elkezdődött Diósgyőrött. Ez a viszonylag korai eset arra enged következtetni, hogy indítékai nem elsősorban vallási gyökerűek voltak, hanem hatalmi kérdés húzódott meg mögöttük. Így érthető az is, hogy 1543-ban tiltakozott a leleszi prépostság erődítése ellen. Az egyházi birtokok kisajátítása, a szekularizáció, már a reformáció térhódítása előtt megindult. Ugyanakkor igaz, hogy Luther társadalmi programjában meghirdette a szekularizációt, s ez a reformációra hajló nemeseknél a lelkiismereti féket erősen oldhatta. A régi egyház hatalmának megnyirbálása természetesen elősegítette a reformáció terjedését, nem kell azonban feltétlenül közvetlen összefüggésbe hoznunk azzal Serédynek a pálosok iránt tanúsított eljárását. Mindenesetre Tokaj reformációja Serédy Gáspár támogatásával bontakozhatott. V. Károly császárnak 1540-ben azt jelentették, hogy Magyarországon a hitújítás legfőbb terjesztői Nádasy Tamás és Serédy Gáspár.¹²

Batizi András tokaji működéséről nincs bővebb információnk. Lehetséges, hogy nem sokáig időzött itt, s 1545-ben már Szatmár vidékén munkálkodott. Az első reformatori nemzedék egyik legjelesebb költő és kátéíró egyénisége volt.

Serédy Gáspár halála nem okozott törést Tokaj reformációjának folyamatában. A kiskorú örökös Serédy János gyámja, Némethy Ferenc oltalma alatt és támogatásával még nagyobb lendületet is vehetett. Az előkelő főúr költői tehetséggel megáldott, művelt ember volt. Három zsolttárparafrázis maradt ránk az ő nevével, ebből kettő a saját munkája.¹³ Némethy több reformátor író mecénása volt.¹⁴ Székely István neki ajánlotta 1559-ben megjelent világkrónikáját. Méliusz Juhász Péterrel együtt közbenjárt a Szolnokon török fogságban sínylő Szegedi Kis István kiszabadítása ügyében. Szegedi Gergely és Méliusz a Debrecen–Egervölgyi Hitvallást 1562-ben, Szegedi a 71. zsolttár verses fordítá-

⁶ RMNy 169.

⁷ Szakály Ferenc: i. m. 122-123, 192-193, 339. p.

⁸ Iratosi T. János: Az ember eletenek bodogul valo igazgatasanak modgyáról. Lőcse 1637. RMK I. 670.

⁹ Thury Etele: Batizi Andrásról és a szántói iskoláról. Protestáns Szemle (PSz) 1915. 681-696. p. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon (Lexikon). Bp. 1977. 58. p.

¹⁰ Botta István: Dévai Mátyás és Serédy Gáspár. Diakónia 1979/2. 72-79. p.

¹¹ Szabó András: Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In Fabiny Tibor (szerk.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984. 210-211. p.

¹² Botta István: i. m. 74. p.

¹³ Csomasz Tóth Kálmán: Dicsérvjétek az Urat. Bp. 1971. 158. p.

¹⁴ Bucsay Mihály: Méliusz theológiája kátéja tükrében. In Bartha Tibor (szerk.): A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Bp. 1967. (Studia et Acta Ecclesiastica II. = SAE II.) 314-315. p.

sát, Méliusz az 1562-ben napvilágot látott kátéját szintén neki ajánlotta. Némethyné Balassi Zsófia Méliuszt kérte vigasztaló könyvecske írására, amellyel nagybátyját, a sebesült Balassi Jánost óhajtotta bátorítani.¹⁵ Méliusz Balassi Jánosnak írt ajánlásában Némethyt „jóakaró, bizott urának, dajkájának és atyai oltalmazójának” nevezi.¹⁶ A káté ajánlásában pedig így szólítja meg: „Tudom Te Nagyságodról, hogy az Úrnak edénye, akit az Úr megtisztított és naponként a Szentlélek a Krisztus vérének fürdőjében mosogat és tisztogat”.¹⁷ Mindezekből egyértelmű, hogy Némethy a reformáció elkötelezett támogatója volt. A város reformációjának munkálására hívhatta Tokajba a Debrecen elhagyó Szegedi Gergelyt, a Debrecen–Egervölgyi Hitvallás társszerzőjét.¹⁸ Szegedi 1562 végétől 1564 tavaszáig tartózkodhatott Tokajban.

Némethy Ferenc pártfogása nem csak Tokaj reformációját biztosította, hanem annak helvét irányba fordulását is elősegítette. Védő szárnyai alatt 1561, 1562 és 1564-ben Tarcalon fontos zsinatot tartottak a környék helvét irányú lelkészei.¹⁹ Némethy, szemben a haláláig hűséges lutheránus Perényi Gáborral és Alaghy Jánossal, a kálvini szellemű reformáció mellé állt. Méliusz már említett kátéjának ajánlásában nem pusztán köszönetet akart mondani pártfogójának a nyomtatás költségeinek biztosításáért, hanem tovább óhajtotta növelni a nagyúr jóindulatát azok iránt a Bodrog-, Hernád-, Sajó- és Tisza menti gyülekezetek és lelkészek iránt, akik 1559 után a reformáció helvét irányát választották. Ösztönzése nem maradt eredménytelen.

Némethy halála után az egri püspök ellenlépéseire következtethetünk abból az 1567-ben kelt iratból, amely „zwingliánus eretnekek” könyveinek országos elterjedéséről szól, valamint ezek elpusztításának, megégetésének szükségességéről. Ez a feljegyzés kiemeli Méliuszt, aki úgymond „most Tokajban fogoly”.²⁰ Méliusz tokaji fogsága, melynek közelebbi körülményeit nem ismerjük, nem tartott soká, amint erre életrajzi adatai bizonyosságul szolgálnak.²¹ Éppígy nem lehetett különösebben visszahúzó hatással mindez Tokaj reformációjára sem, amely a XVI. század hetvenes éveire mindenképpen lezárult. (A svájci hatású református reformáció megszilárdulását nem hátráltatta az sem, hogy az itt állomásozó német őrségnek lutheránus lelkésze volt, mint 1584-től másfél évig a württembergi származású Samuel Sautter, aki valószínűleg Claudius von Roussel várparancsnok hívására jött ide.²²) A reformációs folyamatban rövid időre a magyarországi hitújítás két jelentős teológusa feltűnt a mezővárosban, másokat ugyan nem ismerünk, itteni működésük azonban a dolog természetéből fakadóan nyilvánvaló.

Nincs közelebbi adatunk arról, hogy Tokaj társadalma miként reflektált a reformációs mozgásra. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a hitújítás nem törte meg a település vallási homogenitását, hanem fokozatosan és együtt ment keresztül Tokaj társadalma a változásokon. Félrevezetőnek tartjuk ezért ezt a fogalmazást: „Majd Tokajt is eléri a reformáció szelleme. A hitújítók kerülnek többségbe, a templomot elfoglalják, s a plébánia megszűnik működni”.²³ Az abaúji, borsodi és zempléni esperes 1568-ban azt írta Genfben, hogy a „mi királyságunkban alig említik vagy hallják” a pápa családságait.²⁴ Római katolikus főpapok hasonlóan értékelték a protestantizmus elterjedésének arányait.²⁵ Mindazonáltal létezett néhány város, ahol a protestáns többség mellett a római katolikus fél tovább élt.²⁶ Tokajjal kapcsolatban azonban nem ismerünk olyan adatot, amely megkérdőjelezné a mezőváros egyvallású jellegét, így a „hitújítóknak” nem kellett elfoglalni a templomot, mert nem volt kitől. Folyamatosan „azon belül maradtak” a reformáció sodrásában. Az egyház pedig a corpus christianum világában, helyi szervezetében szorosan összefonódott egy-egy helység társadalmával. Ez a gyakorlatban azt

¹⁵ Botta István: Melius Péter ifjúsága. Bp. 1978. 119-120. p.

¹⁶ Bucsay Mihály: i.m. 315. p.

¹⁷ Uo. 316. p.

¹⁸ Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve. In SAE II. 141. p.

¹⁹ Bucsay Mihály: i.m. 314-315. p. Zoványi Jenő: Lexikon 621. p.

²⁰ Hi libellos Hungarice impressos, plus quam haereticos Zwinglianos et alios illius haeretici capti nunc in Tokay Melii divendunt et clam distribuunt. Magyar Könyvszemle 1930. 301. p.

²¹ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. 144. p.

²² Zoványi Jenő. Lexikon. 527. p. Vö. RMNy 636.

²³ Szabó József: Szerzetesrendek, kegyestanítórendi iskola Tokajban. In Bencsik János – Szappanos Erzsébet (szerk.): Tokaj és Hegyalja I. Miskolc 1989. 151-152. p.

²⁴ Szabó András: Károlyi Gáspár a gönci prédikátor. Bp. 1984. 158. p.

²⁵ Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973. 219. p.

²⁶ R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526-1586. Bp. 1987. 508-509. p.

jelentette, hogy Tokaj mezőváros lakossága, több évtizedes folyamat eredményeként, fokozatosan helyet adva a külső (liturgiai) és belső (dogmatikai) változásoknak, 1567 utánra már megújított, azaz református ekléziát alkotott. S élte a maga vallásos életét a régi templomban új körülmények között. A reformáció itteni meggyökerezésének jeleként értékelhetjük, hogy a XVI. század második felében tokaji származású lelkészeket is találunk a református gyülekezetekben. Tokaji János 1577-78-ban Mezőnyék, Tokaji Metas István 1597-98-ban Kállósemjén prédikátora.²⁷

A református egyház megerősödése

A tokaji református egyházban két prédikatori állomás volt, lelkipásztorainak névsorát 1586-tól ismerjük.²⁸ Most csak a XVI-XVII. századra koncentrálni mondhatjuk, hogy kitűnő, csaknem egytől-egyig külföldi akadémiát járt prédikátorok voltak. A legtöbbjük irodalmi tevékenységet is folytatott. A teljességre ugyan a jelen keretek között nem törekedhetünk, mégis fontosnak tartjuk legalább a legjellegesebb lelkészek felsorolását, valamint tanulmányaik főbb állomásainak és tokaji éveik alatti irodalmi tevékenységüknek megemléstét.²⁹

Bélyei Borsós Fábrián (Fabianus Piso Belleinus, Wittenberg 1576, Heidelberg 1577. Hazatérte után 1579-től Debrecenben tanár. Tokajba 1586-ban jött.); *Szinirvárallyai Mihály* (Wittenberg 1591, Heidelberg 1592, hazajöve lelkész Szinyérváralján és a nagybányai egyházmegye esperese. Tokajba 1603 után jött, 1613-ban még itt volt.); *Szegedi Pastoris Dániel* (Debrecen 1591, Wittenberg, Heidelberg 1598. Hazatérve Nagyváradon tanár, 1607-ben már Tokajban elsőpap, innen 1611-ben Olaszliszkára ment.); *Kecskeméti C. (Sánta) János* (Debrecen 1595, Wittenberg 1603, Heidelberg 1604. Tokaji másodpap lett 1610-ben, Nagykállóba távozott 1614-ben. A XVII. század egyik legtöbbet forgatott vitairatát, amely a jezsuita rend ellen született, ő fordította magyarra Tokajban. Az 1613-ban kelt ajánlást Ketskeméthy Tiburtsi Jánosnak, a város fő harmincadosának, mint tisztelendő és jóakaró urának címezte a fordító.³⁰ Ünnepi prédikációit 1615-ben adta ki, de Tokajban készítette el művét.³¹ A Lorántffy Mihályhoz intézett ajánlásban megemlíti, hogy 1611. karácsonyában Thurzó György nádor és az ország „fejei” is hallgatták prédikációját a tokaji templomban.); *Szepszi Korocz György* (Sárospatak – tanulmányait megszakította s írnoka lett Bocskai István fejedelemnek Kassán; Marburg 1610, Heidelberg 1611, Sárospatakon tanár 1613-tól, majd röviddel később Kassán. Tokaji lelkész 1616-1624 között, itteni működését megelőzően folytatott irodalmi tevékenységet.); *Varsányi Dániel* (? ?, 21 évig volt tokaji lelkész, 1638-tól egyben abaúji esperes. Tokajban hunyt el 1644-ben pestisben.); *Szepszi Korocz Gáspár* (Sárospatak 1618, Frankfurt 1622, Franeker 1623.); *Tolnai Dali János* (Nagyvárad, Gyulafehérvár 1630 előtt, Leiden 1631, Franeker 1632, Groningen 1632, Anglia 1633. Külföldről 1638-ban tért haza. Sárospataki tanár 1639, Miskolcon lelkész 1642. Tokaji lelkész 1644-től, 1645-től abaúji esperes. Állásából a szatmárnémeti zsinat puritánussága miatt elmozdította 1646-ban, 1649-től újra pataki tanár.); *Zebegnyei János* (Sárospatak 1635, Franeker 1639, Anglia 1642 előtt. Sárospatakon tanár 1642-1646, majd tállyai lelkész. Tokajban prédikátor 1650-1657.); *Köleséri Sámuel* (Nagyvárad 1654 előtt, Leiden 1654, majd több hollandiai egyetem, végül Oxford és Cambridge 1657 előtt. Nagyváradon tanár, majd szendrői lelkész. Tokaji prédikátor 1667-1671. Rendkívül gazdag írói munkássága során éppen tokaji működése idején nem publikált, ami bizonyára érthető későbbi megjegyzéséből: „Tokajban is közel négyet [ti. négy évet] többnyire láng, tűz, fegyver között kellett eltöltenem”.³²); *Érsekújvári Karai Orbán* (Debrecen 1650, Utrecht 1654, Franeker és

²⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1929. 42, 78. p.

²⁸ Gulyás József: Tokaji református papok. Sárospatak 1917. A névsor összeállítását a XVIII. század végén kezdte Szilassi János tokaji nótárius. Ezt Szombathi János pataki professzor kritikai jegyzetekkel és kiegészítésekkel látta el. (Sárospataki Nagykönyvtár: Kt. 42). Gulyás József ezt közölte saját kutatásainak eredményével kiegészítve. Az adatok pontosításához fontos Zoványi Jenő Lexikona i.m., valamint Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV. Bp. 1891-1914.

²⁹ Az életrajzi adatok, ha külön nem utalunk: Zoványi Jenő: Lexikon. i.m. a megfelelő név szerint. Valamint: Gulyás József: i.m.

³⁰ RMNy 1171.

³¹ RMNy 1083.

³² Köleséri Sámuel: Arany alma. Debrecen 1673. (Ajánló levél). RMK I. 1144.

Groningen 1655. Hazatérve több helyen lelkész, tokaji prédikátor 1684-1689. Itteni működése során szinte minden évben publikált.³³)

Ilyen töredékesen előadva is rendkívül tekintélyes névsor. A hegyaljai mezővárosok azzal, hogy átlagon felüli javadalmat tudtak biztosítani, a legjelesebb prédikátorokat alkalmazhatták. Ebben igényes törekvést kell látnunk Tokaj részéről is. A szabad papválasztás jogával a XVII. században a város már bizonyosan rendelkezett. Varsányi Dániel meghívásának körülményei erre engednek következtetni: „*Anno 1623 Die 2-dik Julij Fő Bíró Mikó Ferentz. Varsányi Dániel Uramat Böszörményből ide hozván, Sarlós boldog Asszony napján statuáltak, és fogadtuk meg Város Predikátorának*”.³⁴ Hasonlóan jegyezték fel 1644. december 20-án: „*Tolnai János Uramat, Miskolcra ide hozván, Karátsony havának huszadik napján statuáltak és fogattuk meg Tokaji fő Prédikátorságra, Ádám Mihály Bírósgában*”.³⁵ Hozzá kell azonban tennünk, hogy a patrónussal (földesúrral) egyeztetni kellett, amint kitűnik ez Lorántffy Zsuzsanna 1655-ben kelt soraiból: „*A tokaiak is semmiképpen nem akarják marasztalni Zebeghnyei uramat, az praedikátorok kértek volt, hogy marasszuk, irtunk volt nekik, tudósítsanak felőle, mi okát adják, hogy nem akarják marasztalni, melyre micsoda választ tettenek, im levelünket odaküldtük kegyelmednek, azért, hogy ha másképpen beszélnének felőle – mivel mi is erővel reájok nem vetjük – így érthesse kegyelmed az dolgot*”.³⁶

A lelkipásztori jövedelem tükrözte a város gazdasági erejét, tartalmazva olyan kedvezményeket, amelyek a helyi sajátságokból következtek. Ilyen volt a rév szombati jövedelme, s a várbéli katonaságtól nyert javadalom. De a tizedből a parókiához járó rész sem volt elhanyagolható mennyiség.³⁷ Az eklézsia igyekezett is megtartani, illetve az esetlegesen elidegenített javait visszaszerezni. Így nyerte vissza a szombati rév jövedelmét 1644-ben I. Rákóczi György rendelkezése nyomán, hiszen az „*a Tokai Plebaniához régi boldog emlékezetű Királyoktól conferaltatott és a memoria hominum pacifice bírattatott*”, mígnem Homonnai János uram 1640-ben önkényesen „*elfoglalta és elvötte*”.³⁸ A római katolikus Homonnai János egyéb módon is igyekezett a tokaji lelkész javadalmát csökkenteni, nyilván nem csak gazdasági okokból, amint a pataki prédikátor 1641-ben tudósította erről a fejedelmet: „*Homonnai János uram ű nagysága, mivel immár Tokajt magáévá tevő, az egész jószágban úgymint Tokajban, Keresztúrban etc. minden parochiális szőlőket meg akar dézsmálni, az kiket az Ecclesia a temporibus reformationis mind szabadosan bírt*”. Ha pedig ezt megteszi, akkor a lelkészek jövedelmük döntő részétől esnek el, hiszen „*ha dézmaadó szőlőkké teszi, az termés is akkor jut, amikor akarja*”.³⁹ A tokaji prédikátor jövedelme, a gazdasági körülményekből adódóan a bortermelésre épült.

Az eklézsia belső életére nézve szórványos dokumentumokkal rendelkezünk. Ezek azonban mindenképpen elegendők arra, hogy világosan láttassák a város és az egyház elválaszthatatlan egységét. A népegyházi jellegből adódóan az eklézsia nem pusztán az egyéni hitélet megélésének sajátos területe volt, hanem a várost intézményesen is átszötte. A város vezetőtestülete egyben az egyház javainak hivatalos őre és gondozója volt. Hiszen az egyházi javak – templom, iskola, ispotály, parókia – egyben a város tulajdonát képezték. Ugyanakkor a tisztségviselők választásában a prédikátor jeles szerepet töltött be, a választás menetéből pedig világosan kitűnik, hogy az új tisztségviselők az egyház kebelében nyertek legitimitást, mintegy Istentől való felhatalmazást. A bíró választása során az eredményt csak a prédikáció elhangzása után hozták nyilvánosságra, s az új tisztségviselők elnyert tisztükben megerősítést így nyertek: „*...az bíró az egész tanács és az község előtt megnevezi az főbíró és az*

³³ RMK I. 1349, 1350, 1361, 1362.

³⁴ Gulyás József: i.m. 13. p.

³⁵ Uo. 15. p.

³⁶ Erdélyi Protestáns Közlöny 1875. 149. p.

³⁷ Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII-XVIII. századból. Bp. 1990. 92-134. p. Különösen 100-101. p. Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a továbbiakban: SRKLT) Canonica visitatio Kgg. V.15. Tokaj. Itt a tizedből eső részt 32 cseberben jelölték meg, szemben a „törvények”-ben feljegyzett 35 cseberrel, átjavítva a 35-ös számot. A 32 cseber bor (+ 4 köből + 5 icce) kiutalásáról szóló 1586-ban kelt jegyzéket Szilassi János tokaji jegyző a XVIII. század végén még látta. Gulyás József: i.m. 6-7. p. (Gulyás itt tévesen a „tinna”-t „hordó”-nak fordította.) A 32 cseber a zempléni 50,904 literes átszámítással 1629 liter, a 42,42 literes budai iccével mérve 1357 liter bort jelentett.

³⁸ SRKLT. Tokaj R.D.II.1/4. 1644. ápr. 3. (Hiteles másolat 1721. máj. 16.)

³⁹ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1875. 1444. p.

szolgabíróknak is egyikét, azkit az Isten őhelyettek előállított az városnak gondja viselésére, azmelyet az község közül választottanak”⁴⁰

A prédikátor a közélet tisztaságának nem pusztán személyében, hanem elsősorban hivatalában volt őre, innen érthető, hogy a „kipredikálás”, az istentiszteleten való megszegyenítés által, azaz nyilvánosan gyakorolta ebbéli tisztét. Házasságtörési ügyben, 1592-ben, az esküdtek és a bíró között egyenetlenség támadt, s Kalmár Benedek főbíró és Szikszai Imre deákot, aki korábban az uradalom udvarbírája volt,⁴¹ az a vád érte, hogy a vétkes félnek kedveztek. Akik az ügyet a nyilvánosság erejével akarták elrendezni, azonnal a prédikátorhoz mentek, aki panaszuiknak helyt adva, élt is tisztéből eredő kötelességével:⁴² „... az prédikátor engemet Anyaszentegyházban kipredikállott, velem egyetemben annak felette ez itt való tisztartó uramat, ilyen képpen, hogy mi tartjuk az fele tisztátalan személynek pártját, kiváltképpen, azt mondta, te bíró, az nyilván való paráznának pártját fogod”. Hasonlóan nyilatkozott Imre deák is: „... az prédikáción, mindjárast paráznának párt tartóinak predikállá bennönket az prédikátor”. Ennek azután közvetlen és közvetett hatása is volt: „Én bizony igen szégyeltem, - vallotta meg Imre deák – hogy ilyen nagy gyalázat esett méltatlan rajtunk az egész város előtt, hiszen nem oly cégéres latrok vagyunk mi, sem oly gonosz tevő emberek, hogy minket publice, mint oly gonosz életű embereket az keresztyének közül ki predikáljanak, ugyan el holtam vala szégyenletemben annyi sok jámbor előtt.” Közvetett eredményként pedig az ügynek folytatása lett, Kis Lukács udvarbíró elé kerülve a dolog, éppen a kipredikálás nyomán. S bár a megsértődött felek részéről a méltatlankodás mellett a prédikátor illetékességének kétségbe vonása is felmerült – „hiszen nem az prédikátor viseli itt az ő Felsege jószágának gondját” – ez azonban csak a vizsgálatot elrendelő udvarbíró iránti lojalitás kifejezésére szolgált. Az eset egyértelműen megvilágítja, hogy az eklézsia – sajátságosan – a társadalom lelkiismereteként a közélet tisztaságának őre volt.

Hasonló példaként említhetjük meg a házassági ügyek intézésében betöltött szerepét a lelkésznek: „...a prédikátor által választattak a templomban egy pár leány kérők, kiknek hiteknek felvételek után, szoroson vigyázniuk kellett arra, hogy közbenvetések vagy tanácsok miatt egymáshoz nem illő házasulandó személyek... öszve ne házasíttassanak.”⁴³

Tolnai Dali János személyében ugyan a puritánus elvek megjelentek Tokajban, nincs azonban adatunk arra nézve, hogy gyakorlattá is váltak volna, változást eredményezve a mezőváros és az egyházközség intézményes összetartozását illetően. Gondolunk itt elsősorban a városi tanácstól független presbitérium megalakulására. Minden bizonnyal Tokaj felekezeti homogenitásának megtöréséig a város és az eklézsia teljes egységben élt, városi és egyházi igazgatás nem vált el egymástól.

A templomi felszerelések XVII. századi inventáriumai a városi közösség támogatását és az egyéni adakozás gyakorlását egyaránt mutatják.⁴⁴ A „város pénzével” éppúgy szereztek felszerelési tárgyakat, mint testamentumi rendelések útján. Az „Eklézsia Könyvét” például, melynek „papról papra kell maradni”, nem szabad elidegeníteni a tokaji egyháztól, amint írták 1623-ban, „mert a’ végre szereztetett a’ Tokaji Ns Rend, Vitézlj Rend és Polgári Rend által sok fáradsággal s költséggel”.⁴⁵

Iskolázás

A protestáns iskolázás minden bizonnyal folytatása volt a középkori oktatásnak Tokajban is. Andreas de Thokay a krakkói egyetem diákjai között tűnik fel 1523-ban, mégpedig mint „baccalarius”, azaz a legalsó tudományos fokozat birtokosaként.⁴⁶ Ugyanebben az esztendőben a bécsi egyetemre is beiratkozott egy tokaji származású diák: Paulus de Tokay.⁴⁷ Az az állítás, hogy a tokaji

⁴⁰ Németh Gábor: i.m. 98. p.

⁴¹ Maksay Ferenc: Urbáriumok, XVI-XVII. század. Bp. 1959, 741. p.

⁴² Eckhardt Sándor: A kipredikált tokaji bíró. In Magyar Nyelv 1953. 213-215. p.

⁴³ Gulyás József: i.m. 8. p. Nincs helyünk hosszasan magyarázkodásra, de arra föltétlenül utalnunk kell, hogy ez a prédikatori magatartás abból a bibliai-népegyházi gondolkodásból fakadt, mely szerint mindenki az evangéliumi törvény alá van rekesztve, s ennek őre a lelkipásztor.

⁴⁴ Gulyás József: i.m. 13-16. p.

⁴⁵ Uo. 14. p.

⁴⁶ Schrauf, Karl: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. Wien 1894. 23. p.

⁴⁷ Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Bp. 1930. 186. p.

protestáns iskolát Batizi András alapította volna, csupán feltételezés.⁴⁸ Igaz természetesen, hogy a reformálódó egyház sem hanyagolta el az oktatást, s az egyházi élet keretein belül az iskolázás is folyamatos volt a XVI. század második felében. Ezt erősíti meg, hogy 1557-ben Martinus Dobo Thokainus a krakkói egyetem tanulója.⁴⁹ A Dobo családnév később is él Tokajban.⁵⁰ Ugyanakkor annak alapján, hogy Dobo Márton Krakkóban tanult, nem kérdőjelezhetjük meg a tokaji iskola protestáns jellegét. A XVI. század közepe éppen a váltás ideje, a protestáns diákok fokozatosan fordultak Wittenberg felé. Elég, ha arra utalunk, hogy Czeglédi Ferenc és Károlyi András, akik jeles református prédikátorok lettek, wittenbergi tanulmányaik *után* iratkoztak be Krakkóban az egyetemre, az utóbbi 1557-ben, az előbbi 1558-ban,⁵¹ tehát akkor, amikor Dobo Márton is ott tanult.

Az 1610-ben újra összeállított törvénykönyv már külön beszél a „scholamester”-ről, amikor rögzíti jövedelmét. Nincs pontos adatunk azonban arról, hogy mely időponttól alkalmazott a város a prédikátorok mellett önálló iskolamestert. Kezdetben bizonyára a prédikátor tiszte volt Tokajban is az iskola vezetése. Erre utaló jelként magyarázhatjuk a tanító jövedelmének azt a kitételét, hogy „*az prédikátor tartozik az scholamesternek asztalt tartani esztendeinek végéig*”.⁵² Ez ugyanis azt mutatja, ami egyébként általános jelenség a reformált ekléziákban, hogy az iskolamester jövedelmének egy részét a prédikátor korábbi javadalmából szakították ki, miután már nem ő foglalkozott a tanítással. Minden bizonnyal kezdetben a prédikátor fogadott maga mellé tanítót, s csak később önállósodott ez a hivatal. A tanítóság így is átmeneti foglalkozás maradt, akadémiára vagy prédikátorságra váró itthon végzett diák vállalkozott rá. Általában három évnél tovább nem forgolódott senki ebben a munkában. A sárospataki Kollégium XVII. századi anyakönyvében 13 alkalommal olvashatjuk egy-egy diák neve mellett, hogy „ductus Tokainum”, ami a skólamesterségre (jelen esetben Tokajba) való távozás szakkifejezése volt.⁵³ A XVII. század közepén a tokaji skóla a Tiszáninneri Református Egyházkerület egyik legjelentősebb iskolájaként, a pataki Kollégium particulája volt.⁵⁴ Legjelesebb diákjai ide jöttek tanítónak, magukkal hozva az alma mater szellemiségét, jelentősen meghatározva ezzel a helyi iskola oktatási színvonalát.

A protestáns iskolázás általános jellemzői bizonyára a tokaji „gimnáziumban” is érvényesültek. Eszerint a legelső fokon írás-olvasást tanítottak, általában három évig. Oktatták a matematika alapjait is, az összeadást, kivonást, szorzást. Igen fontos szerepe volt a kérdés – felelet formában előadott hitvallási összefoglalásoknak, a katekizmusnak. Ezt ugyan memoriter „be kellett vágni”, mégsem pusztán üres ismeretet jelentett, mert a diáktól komoly szellemi teljesítményt követelt, bizonyos rendszert formált a gondolkodásban, s erőteljes hatással volt a gondolati fegyelem alakítására. A gimnáziumi tananyag a latin nyelvtan, mondattan, poétika, retorika volt, klasszikus szerzők szövegei alapján, legalább négy éven át. Ritkábban sor került a logikára és a filozófiára is. A XVII. század közepéről származó adat a tokaji iskolát ilyennek mutatja. Az 1648. évi pataki zsinat határozata szerint elvárás volt, hogy Tokajban és a hasonló iskolákban olyan tárgyakat tanítsanak, közöttük a görög nyelvet is, amelyek előkészítenek a bölcsészetre és a teológiára.⁵⁵ Nyilvánvalóan a legkiválóbbak esetében lehetett ennek az elvárásnak megfelelni, s nem úgy kell ezt értenünk, hogy minden tanulóra kiterjedt ez a határozat. A gimnázium tanítási nyelve a latin volt, de a mezővárosi iskolák törvényeit reprezentáló tarcali szabályzat bizonyos gyakorlatok esetében az anyanyelv használatát is előírja.⁵⁶ A sárospataki Kollégium diákjai között 1617-től 1671-ig 10 tokaji diákot azonosíthatunk be biztosan, közöttük 3 volt nemesi

⁴⁸ Pap Miklós: Tokaj iskola- és művelődéstörténete a felszabadulásig. In Dobrossy István (szerk.): Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc 1979. 208. p. A Szerző minden kritika nélkül átveszi Dudás Gyula dokumentálatlan adatát. Vö. Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. In Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez. 1906. 234. p.

⁴⁹ Schrauf, Karl: i.m. 34. p.

⁵⁰ Németh Gábor: i.m. 93. p.

⁵¹ Zoványi Jenő: Lexikon 115, 295. p.

⁵² Németh Gábor: i.m. 102. p.

⁵³ Hörsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777. passim.

⁵⁴ In scholis autem particularibus, quae gymnasio patachiensi proxime subordinantur, ex quibus videlicet schola patachina suppleri debet, sicut göncina, tarcaliensis, tokajina, kereszturina, liscensi et ujheliensi...”. Sárospataki Füzetek (SpF) 1862. 446. p.

⁵⁵ SpF. 1862. 446. p.

⁵⁶ Dienes Dénes: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. Sárospatak, 2000. 279-283 p.

származású.⁵⁷ Éppen ezt az időszakot jelöli meg egy korabeli feljegyzés az iskola virágkorának, népes diáksággal.⁵⁸ A város és az erdélyi fejedelem egyaránt gyarapította a skóla javait.⁵⁹

Erdemes kitérnünk arra is, hogy a külhoni egyetemjárásban megjelenik-e tokaji származású diák. Ez is vet némi fényt a helyi iskola színvonalára. A franekeri egyetemen 1627 márciusában egyszerre ketten is beiratkoznak olyanok, akik Tokajt képviselték: Georgius C. Tokainus és Caspar C. Tokai.⁶⁰ Bizonyára testvérek. A megelőző esztendőben – tehát 1626-ban – az oderafrankfurti főiskolán találjuk őket, s itt teljes nevüket jegyezték fel, így megtudjuk, hogy a C betű a Coriarius azaz Szíjgyártó nevet rejti.⁶¹ S ha már nekivágtak a világnak, nem hagyták ki a brémai főiskolát sem, ahova frankfurti tanulmányaik után iratkoztak be, még ugyanebben az 1626. esztendőben. Mindketten jártak Patakon is iskolába, itt a törvényeket 1620-ban írták alá, György zempléni, Gáspár beregszászi rektor lett ezután.⁶² Később, 1644 júniusában újabb tokaji diák tanul külföldön, Stephanus Tokay nevét rögzítik a franekeri anyakönyvben.⁶³

Fentebb már említettük, hogy Tolnai Dali Jánossal Tokajba megérkezett a puritanizmus eszméje, amely az egyházi és a társadalmi élet reformját egyaránt sürgette, beleértve az iskolaügyet is. Viszont Tolnai jelenléte itt rövid ideig tartott, ezért egyáltalán nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket arra nézve, hogy Tokajban a korábbiakhoz képest jelentős változások történtek volna. Értjük itt azt, hogy talán Tolnai leányiskolát szervezett volna, illetve, hogy „*az országban elsőként Tokajban kezdte meg a nők írni-olvasni tanítását*” – amint ezt a tokaji iskoláról szóló összefoglalás állítja.⁶⁴ Ő maga a nevezetes tokaji zsinaton 1646. februárjában úgy nyilatkozott, hogy „*a leányiskolák vajha felállíttatnának nálunk is, miként idegen nemzeteknél*”⁶⁵, ami éppen a hiányt mutatja. A kezdeményezéssel ugyan vádolták Tolnait és puritánus társait, ez azonban nem jelenti a gyakorlati megvalósítás tényét.⁶⁶ Az igazi eredmény az volt, hogy röviddel a tokaji zsinat után a szatmárnémeti nemzeti zsinat kötelezte a református eklézsiákat a leányiskolák szervezésére, a megvalósulásról azonban keveset tudunk, Tokajra nézve pedig éppen semmit.

Nem elhanyagolható szempont, hogy a tokaji rektorok későbbi külhoni tanulmányait a város, vagy annak polgárai támogatták. *Szepszi W. András* 1625-ben subscribált Patakon, majd tokaji rektor lett,⁶⁷ innen 1630-ban Hollandiába ment (1638-ban hazajöve másodpap Tokajban 1644-ig⁶⁸). Leidenben kiadott disputációját Csanálosi L. György tokaji tanácsosnak és nejeének Kassai Dorottyának, mint pártfogóinak ajánlotta, s ugyancsak a városi tanácsnak.⁶⁹

Tállyai B. Mihály 1643-ban írt alá az iskola törvényeinek Patakon, majd befejezve tanulmányait tokaji tanító lett.⁷⁰ A groningeri egyetemre 1650-ben, a franekerire 1651-ben iratkozott be.⁷¹ Első disputációját csupa tokaji polgárnak ajánlotta: Somodi Istvánnak, mint pártfogójának, Bíró Jánosnak, az erdélyi fejedelem tokaji tisztartójának, S. Szentpéteri János jegyzőnek, a tokaji tanácsnak és Zebegnyei János prédikátornak.⁷²

Alistáli Farkas Jakab Sárospatakon tanult, ahol 1647-ben írt alá az iskolai törvényeknek, majd 1649-ben Tokajba ment rektornak. Innen azután külhoni akadémiákra indult.⁷³ Mint puritánus meg-

⁵⁷ Hörsik Richárd: i.m. 48,55,63,65,85,133,179,180. p.

⁵⁸ Mosolygó József: Tokaj és vidéke. Bp. 1930. 79. p. Szintén idézi Gulyás: i.m. 17., és Pap Miklós: i.m. 208-209. p.

⁵⁹ Németh Gábor: i.m. 101, 102, 110. p. Pap Miklós: i.m. 208. p.

⁶⁰ Történelmi Tár 1886, 603. p.

⁶¹ Protestáns Szemle 1889, 186-187. p.

⁶² Czeglé Imre: A brémai főiskola magyar diákjai (1618-1750). Irodalomtörténeti közlemények, 1974, 93-94. p.

⁶³ Történelmi Tár, 1886, 606. p.

⁶⁴ Pap Miklós: i.m. 210-211. p. Már csak azért sem, mert Pázmány Péter Pozsonyban 1628-ban szervezett leányiskolája megelőzte a puritánusok kezdeményezését a gyakorlatban, elvben pedig Szenczi Molnár Albert is. Vö. Magyarország története. i.m. 1491. p.

⁶⁵ Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. Bp. 1911. 126.

⁶⁶ Többnejűséggel is megvádolták a puritánusokat, mégsem mondhatjuk, hogy Tolnai bigámiában élt volna.

⁶⁷ Hörsik Richárd. i.m. 58. p.

⁶⁸ Zoványi Jenő: Lexikon 597. p.

⁶⁹ RMK III. 1471.

⁷⁰ Hörsik Richárd: i.m. 73. p.

⁷¹ Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. Bp. – Szeged 1965. 469. p.

⁷² RMK III. 1752.

⁷³ Hörsik Richard: i.m. 78. p.

győződésű diák előbb 1652-ben a leideni egyetemen disputált, majd Utrechtben 1654-ben a nemesség-ről tartott vitaértekezést.⁷⁴ Kifejtett nézetei az eszmélődő polgári öntudatról tanúskodnak. Nyomtatásban megjelentetett első munkáját a külhoni tanulmányútját támogató tokaji tanácsnak ajánlotta, külön is megnevezve Ohadi Istvánt, az őrség hadnagyát, Veres Mátyás és Cseteri István kereskedőket, mint pártfogóit, valamint a város két prédikátorát.⁷⁵ Második művét többeknek dedikálta, a tokajiakat így sorolta elő: Bodor Benedekné, Nagy Katalin, a tokaji egyház pártfogója, Bodor András és Benedek testvérek, jog- és bölcsészhallgatók, Miller Dávid, Cseteri István és Veres Mátyás kereskedők, valamint a város tanácsa.⁷⁶

A később nagyszabású írói munkásságot folytató *Szatmárnémeti Mihály* 1661-ben jött Patakról Tokajba rectornak, ahonnan egyenesen a franekeri, groningeri, utrechti és leideni egyetemekre ment 1664-ben.⁷⁷ Leidenben 1666-ban kiadott disputációját többek között Musnai János tokaji jegyzőnek és Pávai János tokaji kántornak ajánlotta. Utrechtben ugyanebben az évben napvilágot látott másik művét egyebek mellett a tokaji tanácsnak és Miller Dávidnak, míg a következő esztendőben Franekerben kiadott könyvét Tokaj város nemeseinek és tanácsának dedikálta.⁷⁸

Musnai János jegyző nem csak Szatmárnémeti Mihály pártfogója volt, hanem a tokaji iskola is támogatót talált benne. Pataki diák volt, a tógátusok közé 1654. március 25-én írta be nevét. Az anyakönyvi bejegyzés szerint Mándokon lett az iskola vezetője 1655-ben, majd három esztendő múlva a pataki Kollégium praebitor, gazdasági felügyelője.⁷⁹ Végrendeletében a tokaji coetusra hagyta könyveit.⁸⁰

A Szepsi W. Andrást támogató Csanálosi L. György tokaji polgár ott van azok között is, akik egy másik, adatok híján Tokajjal közvetlen kapcsolatba nem hozható diák, bizonyos Tolmácsi M. György hollandiai tanulmányait segítették.⁸¹

Mindezeket figyelembe véve, bizonyára nem túlzás, hogy ezekben az években Köpeczi Bálint, aki szintén kötődött a mezővároshoz, Leidenben 1664-ben kiadott munkájában, amit Baczoni András itteni prédikátornak dedikált „floreantissima Ecclesia”-ként jellemezte Tokajt.⁸² Azt sem illendő elfeledni, hogy egy másik Köpeczi – Köpeczi Haller Balázs – 1663 után tokaji rektor,⁸³ majd Szkárosi lelkész, 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék ítélete következtében gályarabságot szenvedett hitéért.⁸⁴ S bár a tokaji eklézsiát közelebbről nem érintette, az érdekesség kedvéért felhozzuk azt is, hogy 1650 májusában Comenius Tokajba érkezett, s itt töltve néhány napot, megbeszéléseket folytatott Lorántffy Zsuzsannával és Rákóczi Zsigmonddal. Itt született meg az „Illustris Patakinae Scholae idea” című műve elkészítésének gondolata.⁸⁵

Templom

Egy XVIII. századi feljegyzés szerint 1600-ban kezdett az eklézsia új istentiszteleti hely építésébe, amikor „*oratóriumnak való helyet*” nyert a temetőn. „*Bele is jártak az Isteni Tiszteletnek végben vitelére mind addig, míg akkori Domján András nevezetű Tokaji Plebánus által széllyel hányattatván, el hordattatott onnan, maga hasznára fordított*”.⁸⁶

⁷⁴ Disputatio politicae de nobilitate... Utrecht 1654.

⁷⁵ RMK III. 1814. Idézi Makkai László: Magyar puritánusok harca a feudálizmus ellen. Bp. 1952. 153-154. p.

⁷⁶ RMK III. 1906.

⁷⁷ Zoványi Jenő: Lexikon. 577-578. p.

⁷⁸ RMK III. 2347, 2370, 2386.

⁷⁹ Hörsik Richárd: i.m. 86. p.

⁸⁰ Ladányi Erzsébet: A Comenius-kori sárospataki „schola” végzett diákjai a Hegyalja mindennapi életében. Pedagógiai Szemle 1971. 330. p.

⁸¹ RMK III. 1496.

⁸² Gulyás József: i.m. 19. p.

⁸³ Hörsik Richárd: i. m. 101. p.

⁸⁴ Rác Károly: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. Sárospatak 1874. 103-105. p.

⁸⁵ Kovács Endre: Comenius Magyarországon. Bp. 1970. 73. p.

⁸⁶ Gulyás József: i.m. 23. p.

Ismerünk egy másik adatot is a városnak a kassaiakhoz 1635-ben írt leveléből: „*Templomunk épületire való téglá segítségért, azon kegyelmetek jó akarátja szerint találtuk kegyelmedet meg leve-
lünk által. Minthogy ez mostani alkalmatossággal Isten segítsége által hozzá fogván az épülethez, csak az téglá híjával vagyunk.*”⁸⁷ Ez az építkezés bővítés volt-e, vagy új templom építéséről van szó, bő-
vebb adatok híján megállapítani nem tudjuk. Az bizonyos, hogy a XVII. század utolsó évtizedeiben
bővítették a templomot, amiként 1721-ben több 70 esztendő körüli tanú egybehangzóan állította: „*Jól
tudgya és látta, mikor az fundamentomát ásatták is az Tokai Calvinista emberek az Tokai Templom
Észak felőll való részének, és azért nagyobbították meg, hogy sok volt a nép és meg nem fértének.*”⁸⁸

A két adat egybevetéséből arra következtethetünk, hogy a templom mellett imaháza is volt az
eklézsiának a XVII században. Nem lehetetlen, hogy ez utóbbi elsősorban temetési istentiszteleti célo-
kat szolgált, azért állt a temetőben.

Az eklézsia megháborítása

A magyarországi protestantizmus életében az 1671. esztendő fordulópont lett. Az addig szórvá-
nyosan jelentkező erőszakos ellenreformációs megnyilvánulások erőteljes kormányzati-politikai tá-
mogatást nyertek és ez országos méretűvé növelte a protestánsokkal szembeni durva fellépést. Ürü-
gyül a Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése szolgált. A Rákóczi birtokokon Báthory Zsófia már
korábban is megvonta a patrónusi támogatást a református eklézsiáktól. Az összeesküvésben részes
fia, I. Rákóczi Ferenc pedig kényszerhelyzetbe került, hiszen az, hogy a protestánsok elleni fellépés
ösztönzése megértést talált nála, nyilvánvalóan összefüggésben volt saját személye megmentésével.
Ugyanakkor más személyes motiváció is meghúzódhatott cselekvésének hátterében, erőteljesen befo-
lyásolva anyja jezsuita gyóntatóitól. Mindennek következtében 1671-ben birtokairól eltávolíttatta a
protestáns lelképászorokat és tanítókat. Ezzel a nyilvános vallásgyakorlat egy csapásra megszűnt To-
kajban is. A templom valószínűleg nem ment át a katolikusok kezébe azonnal, hiszen a lakosságnak
csak kicsiny töredékét képezték ekkor. A törvényen kívüli állapot pontos időtartamát nem ismerjük.
Nem tarthatott sokáig, mert az 1670-es évek derekán Rimaszombati Mihály, a végén pedig Szkárosi
Dániel Debrecenből Tokajba jött rektornak.⁸⁹ Thököly Imre felkelése következtében azután végképp
helyreállhatott a református vallásgyakorlat Tokajban, Gönczi János prédikátor nevét 1680-ban említik
is.⁹⁰ A következő esztendőben pedig a soproni országgyűlésen a sérelmek között a protestáns rendek
előterjesztésében Tokaj is szerepelt.⁹¹ Zemplén vármegyére nézve az országgyűlési végzés azt mondta
ki, hogy „*amennyiben jelenleg minden ott lévő templomaiknak valóságos használatában vannak, való-
ságos birtokaikban meghagyatnak.*”⁹² Ez a határozat Tokajnak kedvezett, mert időközben a reformá-
tusság gyakorlatilag visszakerült jogaiba, így a következő években is folyamatos lehetett a nyilvános
református vallásgyakorlat a városban. Érsekújvári Karai Orbán Hajdúszoboszlórról jött az itteni prédi-
kátorságra 1684-ben, s töltötte hivatalát 1689-ig.⁹³ Ugyanakkor a nyolcvanas években a rektorok is
rendszeresen jöttek a bujdosó pataki kollégiumból és Debrecenből.⁹⁴

A tokaji reformátusok azonban nem maradhattak sokáig visszanyert javaik birtokában. A Habs-
burgok hatalmának megerősödésével és kiterjedésével – a török kiűzése nyomán – újra fellángolt az
erőszakos ellenreformáció. Zsoldos katonai segédlettel újra elfoglalták a templomot, az iskolát és
mindkét parókiát. A történetek idejét nagyjából egybehangzóan adják meg a rendelkezésünkre álló for-
rások. Az 1721-ben tartott vizsgálat tanúi 1681 utánra, közülük többen 1685-re teszik ezt az eseményt.
A tokaji nemesek nyilatkozata 1687 körüli időre datálja az elfoglalást.⁹⁵ A császáriak 1685. szeptem-
berében foglalták el a várat,⁹⁶ ez után kerülhetett sor az erőszakos lépésre, amit a tanúk az említett

⁸⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő. Szerk. Czelder Márton. Kecskemét 1886. 54. p.

⁸⁸ SRKLT. RD.II.1/4. 1721. márc. 1. Vallomási jegyzőkönyv.

⁸⁹ Thury Etele: Iskolatörténeti adattár II. Pápa 1908. 143, 151. p.

⁹⁰ Gulyás József: i.m.

⁹¹ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 1647-1687. Bp. 1893. 503. p.

⁹² Uo. 513-514. p.

⁹³ Zoványi Jenő: Lexikon 182. p.

⁹⁴ Hörcsik Richárd: i.m. 123, 125, 126. p. Thury Etele: i.m. 162. p.

⁹⁵ SRKLT. RD.II.1/4. 1721. márc. 1. Vallomási jegyzőkönyv. Valamint: Instructio. 1721. márc. 13.

⁹⁶ Bencsik János-Orosz István (szerk.): Tokaj. Várostörténeti tanulmányok II. Tokaj 1995. 66. p.

iratban így summáztak: „*Lenárt nevű Rév bíró muskateros németekkel foglalta el az Templomot, Tornyt, Scholát és Parochiát*”.

Ezzel a református vallásgyakorlat nem szűnt meg Tokajban, hiszen a lakosság óriási többsége még mindig helvét hitvallású volt: „*két vagy három bokor Pápista lakos ember is alig volt Tokajban*”⁹⁷. Lelkipásztorok folyamatosan szolgáltak itt, istentiszteletre előbb a mészárszék udvarába, majd a Patay család házának udvarába jártak.⁹⁸ Sérelmeik orvosoltatásán is fáradoztak, hegyaljai szomszédaiikkal karöltve. Az uralkodó ígéretet tett 1691. április 7-én kelt iratában, hogy bizottságot küld ki az ügy kivizsgálására. Ugyanakkor megjelent az a rendelet is, mely kinyilvánította, hogy Tokaj elvesztvén végvári jellegét, az ezzel összefüggő, a vallásgyakorlatot érintő privilégiuma is megszűnt.⁹⁹ Nincs nyoma annak, hogy a tokajiak kezdeményezése elérte volna célját.

Ekkor még több szőlő megmaradt a református egyház birtokában, sőt II. Rákóczi Ferenc fejedelem később, 1705-ben, a „Thurzó Szőlők” egy darabját átadta az eklézsiának.¹⁰⁰ Négy évvel később pedig kérték tőle az időközben elidegenített rév-, valamint a tized borok parókiális jövedelme visszaadását is. A fejedelem a kérés jogosságának megfelelő igazolása után hajlandónak mutatkozott a teljesítésre.¹⁰¹

A vezérlő fejedelem egyéb sérelmeit is igyekezett orvosolni a tokaji református eklézsiának. Istentiszteleti hely építésére 1704-ben telket adományozott, amit azonban csak úgy fogadott el a református eklézsia, hogy „*mind Templomunk s mind Parochiánk és ahhoz tartozó minden appertinens bónumokból igaz jussát fen tartya*”.¹⁰² Thury Sámuel prédikátor, aki a felkelés kezdetén tábori lelkész volt, közbenjárt a templom ügyében. II. Rákóczi Ferenc vissza is adta a templomot, „*minthogy R. Catholicusok, Lutheránusok és Oroszok alig voltak 17 háznál többen*”, csak azt hagyta meg, hogy az oltárok és a képek „*betsülettal hordoztassanak ki és az Palota nevű házba, mely is Fejedelmi ház, be szállíttassanak*”.¹⁰³ Ennek ellentmond a vallássérelmi ügyeket rendező szécsényi országgyűlés végzése: „*A hegyaljai Tokai és Tallyai Templomok maradnak pro Catholicis cum Coemeteriis et Parochia intra coemeterium Tallyaiense habita sine proventu et appertinentiis*,¹⁰⁴ *de azok helyet épített a Méltóságos Fejedelem más Templomokat mind két helyen a Reformatusoknak, a Catholicusok Templomait penigh dotallya, a minémű legatumok*¹⁰⁵ *vadnak, mind azáltal ex Parte utriusque*¹⁰⁶ *azoké légyen, a melly Religioibéli legált, Campanarum usus liber*.¹⁰⁷ *A melly szőlőket bírt eddig a Méltóságos Fejedelem collatiojából a Reformatusok Praedicatora Tokaiban azok redeallyanak pro Catholicis*.¹⁰⁸ Valószínűleg mégis az előző forrás tudósításának megfelelően alakulhatott az ügy, mert Szirmay Antal Zemplén vármegyéről írt munkájában felsorolja a hegyaljai mezővárosokat – közöttük Tokajt is – ahol a helvét hitvallásúak Rákóczi mozgalma idején, úgymond, elfoglalták a templomokat, amelyeket aztán Kossovich Márton királyi biztos visszaadott a katolikusoknak.¹⁰⁹

A pataki diákok 1712-ben úgy tudták, hogy a tokaji lelkészt a városparancsnok kiüzte a városból.¹¹⁰ Az ezt követő években pedig az eklézsia a templom, iskola, parókia és 11 szőlő visszaszerzésén fáradozott. Annyit ért el csupán, hogy 1721-ben vizsgálatot tartottak, amikor tanúkkal igazolta jussát, javait azonban nem kapta vissza.

Az eklézsia ujjaszervezése és élete a XVIII. században

⁹⁷ SRKLT. RD.II.1/4. 1721. márc. 1. Vallomási jegyzőkönyv.

⁹⁸ Gulyás József: i.m.

⁹⁹ Mindkét irat rövid tartalma: Sárospataki Nagykönyvtár Kézirattára: Kt. 4334. Tokaj, Ref. Egyház.

¹⁰⁰ SRKLT. RD.II.1/4. 1705. máj. 24.

¹⁰¹ Uo. 1709. jan. 20.

¹⁰² Gulyás József: i.m. 26. p.

¹⁰³ Gulyás József: i.m. 25-26. p.

¹⁰⁴ ...a katolikusoknál, a temetőkkel és a tallyai temetőben lévő parókiával, a jövedelem és tartozékok nélkül...

¹⁰⁵ ...adományok...

¹⁰⁶ ...mindkét részről...

¹⁰⁷ ...szabad haranghasználat...

¹⁰⁸ ...adják vissza a katolikusoknak...

¹⁰⁹ Szirmay, Antonius: Notitia Historica Comitatus Zempleniensis. Buda 1804. 310. /753/

¹¹⁰ SRKLT. A.III.516-519.

Az egyházi élet anyagi bázisát Tokaj református polgárságának újra meg kellett teremtenie. Thury Sámuel lelkésről azt jegyezték fel, hogy a maga házában lakott 1732-ben bekövetkezett haláláig, mivel az eklézsiának nem volt parókiája.¹¹¹ Templomot – azaz imaházat, amit oratóriumnak neveztek, jelezvén, hogy nincs tornya – közvetlenül 1711 után rövid időn belül építettek. Ideiglenes épületnek szánták egyrészt, másrészt pedig anyagi erő híján kőből nem készíthették el. Később így írtak róla: „Minekutánna mi is Templomunktól és hozzá tartozó minden Beneficiuminktól priváltattunk volna, Rótt fenyőfából kéntelenítettünk Oratóriumot állítani...¹¹² Az épület „sárral volt megvakolva és mészszel, fővényel megfehérítve”.¹¹³ Méreteit is ismerjük: 336 „quadrát öl” nagyságú telken állt, szélessége „5 öl 1 schuk”, hosszúsága „11 öl 5 schuk” volt (kb. 10x21 m.).¹¹⁴ Harangláb létesítésére is kapott az eklézsia egy telek darabot „az Aranyos nevű Hegy alatt levő felső uczán, [...] melly a harangoknak el férhetésére szélire és hosszára egyenlő négy oszlopkra szegeletre jó tágassan... a Felsőges Királyi Commissiótól delineaáltatott és ki mutattatott”.¹¹⁵

Az egyházi élet teljessége elképzelhetetlen volt iskola nélkül, lévén a gyermekek tanítása a XVIII. század elején csak felekezeti keretek között megoldható. Ezért alapvető törekvése volt a tokaji eklézsiának is új iskola létesítése. Az 1711 utáni évekből való adat szerint az egyházközség hosszú ideig fáradozott azon, hogy Leány Oskolának való fundust vásároljon, ami nagy nehézségek árán sikerült is.¹¹⁶ A fiúk és a lányok számára külön épített iskolát és egy-egy tanítót is alkalmazott a református gyülekezet. Parókiának előbb bérelt egy épületet, majd később (1786-ban)¹¹⁷ vásárolt egy kőházat és fenntartotta továbbra is a szegényházat, az iskolát.¹¹⁸ Az épületek fenntartása nem kis anyagi gondot okozott, hiszen hiányzott a korábbi gazdasági háttér a szőlők elvétele után. Mindent közadakozásból kellett megoldani. Ráadásul az oratórium hamar megavult, már 1738-ban meglehetősen elesett állapotban volt, „fundamentuma igen el rothadván, és amint az egész alkotmány sorvadkozásban lévén, sőt a bejáró porticus is el akarván dűlni.” Nem sokkal lehetett jobb állapotban az árendás parókia sem, melynek „oldalai ki dűllő félben” voltak és a „sindelyezése mindenütt egyaránt” elavult.¹¹⁹ Az iskola 1734-ben leégett, a tetejét és „egyéb részeit” újjá kellett építeni.¹²⁰ Épületeinek romlásával az eklézsia az egész századon keresztül folyamatosan küszködött. 1754-ben úgy tudósítottak, hogy „már tovább nem lévén bátorságunk arra, hogy leomló félben lévő Templomunkban Isteni szolgálatunkat gyakorolhassuk”, azaz életveszélyes állapotban volt az oratórium. Ezért „fundamentumátul fogva tölgy fákból egész Restaurációt” akartak végbe vinni, amihez azonban hiányoztak a pénzügyi alapok, elsősorban az elmúlt esztendőök gyenge termése miatt: „ennek előtte való esztendőökben, úgy mostan is az mi Hegyeink és Halmaink igen meg tsalának és meg tsúfolának bennünket”.¹²¹ Így azután a testvér eklézsiák segítségét kérték. Ugyanakkor a reformátusoknak nem lehetett olyan egyszerűen építkezniük, csak vármegyei, sőt uralkodói engedélyhez volt kötve a legkisebb renoválás is.¹²² A szolgabíró azonban igazolta az épület életveszélyes voltát, így az engedélyt megkapták. Az 1754. évi számadásokból kitűnik, hogy a munkát el is végeztették, megközelítőleg 800 forintért, ami igen jelentős összeg.¹²³ A fa építmény azonban igen gyorsan romlott, mert 1769-ben újra renoválási engedélyért folyamodnak a vármegyéhez, hiszen „Oratóriumunknak fedelezése annyira meg avult és senyvedt légyen, hogy a sok essőzések miatt mind a Padlása rothadozni és szakadozni, mind a fala is rothadozni és szakadozni kezdettenek.”¹²⁴ Végleges megoldást csak új templom építése hozhatott, amit kedvezőbb körülmények között a XIX. század elején valósíthatott meg az eklézsia. Hosszú lenne elszámolni az

¹¹¹ Gulyás József: i.m. 27. p.

¹¹² SRKLT. RD.II.1/4. 1753. febr. 26.

¹¹³ Uo. 1769. febr. 16.

¹¹⁴ SRKLT. Az Alsózempléni Egyházmegye Protocolluma Kgg.II.1. 57. fol.

¹¹⁵ SRKLT. RD.II.1/4. 1749. aug. 6.

¹¹⁶ SRKLT. RD. I. 1/4. 1711 után.

¹¹⁷ SRKLT. RD.II.1/4. 1786. júl. 1.

¹¹⁸ SRKLT. Kgg.II.1. 57-58 fol.

¹¹⁹ SRKLT. RD.II.1/4. 1738. ápr. 2.

¹²⁰ Uo. 1737. szept. 14.

¹²¹ Uo. 1754. márc. 28.

¹²² A tokaji kérelmek: Sárospataki Nagykönyvtár Kézirattára Kt. 4334, valamint SRKLT. A.IX.2465.

¹²³ SRKLT. RD.III.1/1. Rationes... 1754.

¹²⁴ SRKLT. RD.II.1/4. 1769. febr. 16.

apróbb renoválásokat, amelyek csaknem minden esztendőben felemésztettek néhány tíz forintot. Átfogó építkezésem ment keresztül az iskola, a parókia és az intézmény 1766-ban.¹²⁵

Az anyagi terhekből adódó feszültség megmutatkozott a gyülekezeti életben is. A lelkész és a tanítók fizetését nem tudták ingatlanokból biztosítani, azok teljesen ki voltak szolgáltatva az egyháztagok jó- vagy rosszindulatának, áldozatkészségük mértékének. Közöttük pedig számosan voltak szegények és olyanok is akadtak, akik elidegenedtek az egyháztól, s ezért nem fizettek.¹²⁶ A temetések alkalmával lehetett volna az utóbbiakat fegyelmezni – harangozás és egyházi szolgálat megtagadásával – csak hogy ez erős visszatetszést keltett a város társadalmában: „*mely miatt a Romanus Atyafiak vallásunkat is csúfollják, és hogy némelyek közöttünk barom módon temetkeznek, kárhoztatták*”. Nem maradt más fegyelmezési mód a hátralékosokkal szemben, mint a teljes szolidaritás megtagadása, azaz ha az ilyen ember „*beteg léssen, a Gyülekezetben imádkozás ne légyen érette*”.¹²⁷ Ezekkel a kérdésekkel 1736-ban foglalkozott az egyházközösség consistoriuma, s úgy tűnik, hogy a helyzet később sem javult. Ehhez hosszabban idézünk az 1757. dec. 17-i egyházközösségi közgyűlés előtt felolvasott presbitériumi határozat szövegéből. „*Tekintetes, Nemes Ecclesia! Jóllehet szokatlan dolog, hogy az Ecclesiabeli Asszonyi Rendet a Férfiakkal edgyütt az Isteni szolgálat után a Templomba benn maraszszuk, mellynek oka ezen mi Ecclesiánkban ez: hogy mind a Férfi s mind az Asszonyi Rend az Isten Dicsőségéhez és annak Szolgáihoz annyira meg hidegűltenek, hogy valamint kivált hétköznap az Isten Házát nem igen gyakorolják, Vasárnapokon ismét vontatva, nagy unalommal és restül, úgy hasonlóképpen az Isten Szolgáihoz nagy hidegséget szoktak mutatni, amidőn azoknak fizetéseket magoknál a Férfi Gazdák és Gazda Asszonyok meg tartóztatták, az ő idejében be nem adgyák s be fizetni nem akarják, onnan ki teczik, hogy szegény lelkekkel az olyaténok keveset gondolnak, mivel az Isten Szolgáinak érdemlett béreket meg nem adni, el vonni s magának meg tartani égre kiáltó véteknél tartatik a Szent írásban*”. A presbitérium a gyengébb nem jóindulatára apellált, amikor kérte a lelkész és a tanítók számára „*az becsülthez értő jó Asszonyok jó akarattokból egy-egy pár csirkével kedveskedni ne sajnállyanak, mivel a Piaczrúl való élés igen terhes*.”¹²⁸ A prédikátor fizetése nem érte el a 170 Rénes forintot, ennek csaknem fele volt a rektoré, még kevesebb a kántoré, aki a lányokat is tanította, a sort pedig a preceptor zárta 12 Rénes forinttal esztendőnként.¹²⁹ Ezekhez ugyan járultak bizonyos természetbeniek (fa, a rektornak, preceptornak sorkoszt stb.), de a tokajiak is tudták, hogy így sem éri el a kívánatos mértéket a jövedelem. Így adódott, hogy Zilahi Szakács Péter és felesége Vadászi Mező Mária „*tudván, hogy... a Tiszteletes Helvetica Confessiót tartó Praedikátorainknak itten a Tisza Tokaji Ecclesiában igen tsekély fizetések vagyón*”, egy darab szőlőt ajándékozott jövedelem javítása végett 1783-ban.¹³⁰ Egy 1798-ban készült pasquillus még így is igen szegénynek ábrázolta a tokaji prédikátort, bár nyilvánvaló – már a műfajból következően is – hogy a gúnyvers nem mentes a túlzástól.¹³¹

Tokajnak nagy híre vagyón a' Megyébe',
Pedig a Pap kitsinyt zár itt erszényébe,
A' mit keres rakja a belső részibe,
Így mindenét viszi az árnyék székibe.

Hogy az „unalommal és restül” gyakorolt templomozás mit is jelentett valójában, ma már nehéz megállapítani, hiszen nincsenek statisztikai kimutatásaink. Azt tudjuk, hogy „*esztendő által csak*

¹²⁵ SRKLT. RD.III.1/1. Számadások 1766.

¹²⁶ SRKLT. RD.III.1/1. Extractus Restantiarum.

¹²⁷ Uo. 1736. nov. 29.

¹²⁸ Uo. 1757. dec. 17. Az alábbi idézet is innen.

¹²⁹ SRKLT. RE.IX. 3/4. Tokaj. Vö. Protocollum RA.VI.3/18. Érdemes megjegyezni, hogy a környező hegyaljai településektől nem igen maradt le Tokaj a lelkészi fizetést tekintve: Tarcál 204, Bodrogkeresztúr 168, Tocsva 195, Erdőbénye 184, Abaújszántó 165 R. forint. Csak hogy mindnyájan elvesztették korábbi anyagi alapjaikat. Az erőszakos ellenreformációt átvészelő Szikszón az első pap fizetése 353, a másodiké 342 R. forint volt, a falusi keretek között élő, de gazdag alsóvadászi (Abaúj vm.) egyházközösség (lélekszámában Tokajjal meg egyező volt), amelyet szintén elkerült a brutális ellenreformáció, 383 R. forint értékű fizetést adott papjának.

¹³⁰ SRKLT. RD.II.1/4. 1783. márc. 17.

¹³¹ SRKLT. Kcs.II.4/6.

egyedül az Templomban járásra nézve 852-czer kelletik az harangot megvonni”,¹³² ami akkor is, ha feltesszük, hogy vasárnap egy istentiszteletre 3-szor, hétköznap pedig 2-szer harangoztak, minden napra esik legalább egy istentisztelet. Valószínű azonban, hogy hétköznap csak egyszer hívogatott a harang egy-egy alkalommal, s így akkor is volt két istentisztelet, reggel és este. Az oratórium mintegy 10x21 méteres belső terében nem lehetett több 250-300 ülőhelynél. Vasárnap az iskolások és a céhek testületileg vettek részt az istentiszteleten. Az 1757. évi consistoriumi jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy „minden Vasárnap és Sátoros Ünnep napokon a Tisztas Céhbeli ifjúság Istenessen öszevegyülvén, mihelt az Isteni szolgálatra a Templomnak Ajtaja ki nyittatik [...] az ifjúság a Chorusban kiki magának helt fogván, magok között jó éneklő ifjat elő állítva az éneklésben” kellett, hogy foglalatoskodjon, mindaddig, amíg az iskolások is hozzájuk nem csatlakoztak az istentisztelet kezdetén.¹³³ Bizonyára a polgárok között is voltak számosan templomjárók, az elégedetlenség pedig abból fakadhatott, hogy a XVIII. században általános volt az igény, hogy *mindenki* aktívan gyakorolja a vallását. Ez az elvárás mintegy 700 reformátusra terjedt ki Tokajban.¹³⁴

Külső állapotát tekintve, az eklézsia messze volt a XVII. század virágzó egyházi életétől, mégis törekvésében továbbra is megfigyelhető az igényesség. Lelkipásztorai e században is kiválóan képzett prédikátorok voltak. Legtöbbjük külhoni akadémiát is járt.¹³⁵ Hasonlóképpen az iskoláztatás színvonalát is igyekezett tartani az egyházközség. A pataki Kollégium anyakönyve 25 végzett diákról mondja a XVIII. században, hogy tokaji rektor lett, akik általában három évenként váltották egymást.¹³⁶ De a tokaji iskolából is eljutottak a híres kollégiumokba: Sárospatakon 5 főt, Debrecenben 3-at azonosíthatunk be bizonyosan.¹³⁷ A nagyobb diákok a harangozásért kapott pénzt továbbtanulásra kívánták fordítani 1738-ban.¹³⁸

Meg kell azt is említenünk, hogy az eklézsiának számos buzgó tagja volt, aki végrendeletében megemlékezett egyházáról, vagy még életében nagyobb ajándékkal áldozott annak boldogulásáért. A templomi felszerelés – úrasztali edények, terítők – leltára 1806-ban 45 tételből állt, melyből bizonyosan XVIII. századi ajándék volt 18, de igen valószínű, hogy csaknem mind. Kapott 3 darab szőlőt a század folyamán, összesen 20 kapás területtel. Gyarapodott 2 gyümölcsös, „kilenc ember kaszálló” réttel. Ezek a személyi szükségleteket pótolták, az egyházközség készpénz adományokból és az Ispitály szőlő jövedelméből gazdálkodott. A bevételek és kiadások között általában egyensúlyt tudtak teremteni. Az évi pénzforgalom 300 Rénes forint körül mozgott, melynek harmadát a perselypénz tette ki (!).¹³⁹ A század végére annyira megerősödött a református közösség, hogy közadakozásból parókiát vásárolhatott, az új századot pedig új templom építésével kezdhette.

Az egyházközség élete a XIX. században

Kő templom építésének lehetősége a Türelmi Rendelet (1781) után vetődhetett fel. Az építkezés azonban csak 1802-ben kezdődött el, az eklézsia által vásárolt új funduson. Az új század ugyan drágaságot hozott,¹⁴⁰ a templomépítés húsz esztendeje azonban rendkívüli összefogást eredményezett. Közadakozás, ingyen munka, jelentős hagyatékok, ügyes gazdálkodás teremtették meg a pénzügyi alapot. Az áldozathozatalra a példát Fazekas Istvánné, Szatmári Mária testamentuma adta meg 1802-ben: „A

¹³² SRKLT. RD.II.1/4. 1736. nov. 29.

¹³³ Uo. 1757. dec. 17.

¹³⁴ Bencsik János-Orosz István (szerk.): Tokaj. Várostarténeti tanulmányok I. Tokaj 1995. 166. p.

¹³⁵ Gulyás József: i.m. 26-40. p.

¹³⁶ Hörsik Richárd: i.m. passim.

¹³⁷ Hörsik Richard: i.m. 273, 276, 280, 314. Thúry Etele. i.m. 225, 234, 236. p.

¹³⁸ SRKLT. RD.II.1/4. 1738. ápr. 2.

¹³⁹ SRKLT. Kgg.II.1. 56-58. fol. RD.III.1/1. Számadások.

¹⁴⁰ A tokaji Tanács 1802-ben biznyságlevelet adott ki erről: egy pozsonyi mérő tiszta búza 4 Rft.[Rénes forint], gabona 2,30 Rft. „Húsnak fontya, a’ mi ez előtt 3 xr [krajcár] volt, most 5 xrra, egy pár lúdnak 40 xrral 1 Rft. 8 xrra [...], köles kásának, lentsének, borsónak vékája 36 xrokrol 1 Rft. 30 xrra és 2 Rftra, ... szaporodott.[...] kapást, kaszást, homlító, akik eddig 15, 18, 20 és legfellyebb 24 xrokért dolgoztak, most 27, 30 és 34 xrokon alább nem lehet kapni, nem külömben a kötözöknek, gyűjtőknek, és más efféle könnyebb munkásoknak 9, 10 és 12 xrok helyett 17, 18 és 20 xrokat kelletik fizetni. A mely hallatlan drágaságot rész szerint a’ zsidóság megszorodása és kereskedése, rész szerint a terméketlen esztendőök miatt kéntelenítetik az egész Publicum ... szenvedni.” SRKLT. A.XXIX.11.124.

házamat és gyümölcösömet hagyom a T. Tokaji Reformata Eklézsiának úgy, hogy azok el adódván, fordíttassék azoknak az ára a Templom építésére egyedül.¹⁴¹ De épp ilyen fontos volt az Ispitály lakóinak egy-egy forintja, vagy a céhek adományai. Az egyházközség kölcsönt is vett fel. A teljes építkezés 30 ezer Rénes forintba került, ráadásul 1808-ban új iskolát, 1811-ben új parókiát épített az eklézsia összesen 3.600 Rénes forint költséggel.¹⁴² A templom építőmestere Francz Ignác volt, akivel összeütkezésbe került az egyház a mennyezeti stukatúr repedezése miatt.¹⁴³ Tornyt is emeltek, amelyet azonban a kívánt magasságra csak a század végén, 1896-ban építtettek ki.¹⁴⁴ A torony építése egybeesett a millenniumi ünnepekkel, amint az erről készült emlékirat is hangsúlyozza.¹⁴⁵ A templom renoválása és a torony építése mintegy *hatezer* forintba került, amelynek jelentős részét a gyülekezet tagjai ajánlották meg és adták össze. De más felekezetű tokaji polgárok is támogatták az építkezést. Sőt, a segélykérésre országos méltóságok, gróf Andrassy Dénes, Tisza Kálmánné is küldtek adományt. A tokajiak erőfeszítését dicséri, hogy az 1888. évi árvíz, az 1890. évi nagy tűzvész és a filoxéra pusztításai utáni anyagi nehézségek közepette áldoztak a nagy munkára. Az építőmester Tarczal János, az ácsmester Kovács Endre, mindkettő sárospataki iparos, a bádogos Szaunwald Ferenc szabadkai mester volt. A templomtető is bádogfedést kapott, amit Weisz Dávid tokaji mester készített.

A templomba orgona is került 1874-ben, Szabó Ágnes hagyatéka tette lehetővé építtetését. „Bárány és társai” orgonaépítő cég készítette 2 manuállal s 14 változattal.¹⁴⁶

Az iskola továbbra is „változó tanítósággal” működött. A rektorok Patakról jöttek három évenként, s az itt kapott fizetésük megtakarított részét külföldi tanulmányútra fordították. A század közepén általános igényként jelentkezett az iskolaügy területén az állandó tanítóság kiépítése, ettől is várva az oktatás színvonalának kiegyensúlyozottabbá tételét. Tokajban 1846-ban kérte az egyházközség az állandó tanítóság engedélyezését.¹⁴⁷ Az egyházi felsőség azonban nem látta másként megoldhatónak a patakon végzett tehetséges diákok külhoni tanulásának finanszírozását, mint fenntartani a régi szokást, hogy a jövedelmezőbb rektóriákon eltöltött három esztendő javadalmának egy részét fordítsák a peregrinációra, ezért elzárkózott a kérés teljesítése elől itt és másutt is. Csak az önálló tanítóképzés megindulása után, 1858-ban nyílt lehetőség Tokajban is a tanítóság állandósítására.¹⁴⁸ Igaz, hogy gyakorlatilag kérelmük teljesítést nyert, mert az 1848-ban hivatalba lépő rektor hét évet töltött Tokajban.¹⁴⁹ Az ez irányú törekvés ellenére sem sikerült minden gyermeket elérni az iskoláztatás számára. Az 1221 lélekszámú egyházban 1818-ban 2 iskolában 3 tanító 60 gyermeket tanított, 1836-ban 89-et, 1840-ben már csak 2 tanító 65-öt, 1853-ban 61-et, amikor a lélekszám 1339 volt.¹⁵⁰ Később fokozatosan emelkedett a létszám, bizonyára az iskolakötelességet előíró állami törvény hatására is, 1869-ben már 137 tanulója volt a református iskolának. Igaz, voltak még hiányosságok, mert sok szülő, minden sürgetés ellenére, a kisebb gyermekeket csak „a téli zordon idők” elmúltával küldte iskolába még az 1870-es években is.¹⁵¹ A kistokaji községi iskola megalakulása elszívta a tanulók jelentős részét, 1881-ben mindössze 43 volt a református intézményben tanulók száma. A század végére azonban újra meghaladta néhányval a 100 főt, majd visszaesett 85-re.¹⁵² Az iskolaügyben tapasztalható hiányosságok nem csak a református oktatás terén voltak jellemzőek. A római katolikusok kimutatása szerint

¹⁴¹ SRKLT. Kgg. II.1. 62. föl.

¹⁴² SRKLT. RD.III.1/2. Számadások. A számadásokból kitűnik, hogy egy hátaslovat 63 R. forintért vettek Tokajban, egy ökröt pedig 78 R. forintért. A templom tehát 476 ló, illetve 384 ökör árába került. A további átszámításokhoz megadunk még néhány adatot az építés befejezésének idejéből: egy pulyka 2, egy borjú 6 R. forint, egy kacska 27 krajcár, egy „fejér kenyér” 50 krajcár (1 R. forint = 60 krajcár).

¹⁴³ SRKLT. B. XLIV. 18.208.

¹⁴⁴ SRKLT. D. CXXXI. 74.208. 19. pont.

¹⁴⁵ Emlékfüzet a tokaji református templom felújítása alkalmából. Tokaj 1993. (Továbbiakban: Emlékfüzet) 7-10.

¹⁴⁶ SRKLT. D. CXXXI. 74.208. 26. pont. Vö. RA.I.4/1. 1875. jan. 4.

¹⁴⁷ SRKLT. B. LXIX. 31.055.

¹⁴⁸ SRKLT. D. CXXXI. 74.208. 52. pont.

¹⁴⁹ Uo. 48. pont.

¹⁵⁰ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XVI. Szerk. Benda Kálmán, Hörsik Richárd, Nagy Edit. Bp. 1990. 156. p.

¹⁵¹ SRKLT. RA.I.4/1. Tokaj. 1875. jan. 4.

¹⁵² SRKLT. D. CXXX. 74.208. 52. pont.

1820-ban 156 iskolaköteles gyermekből 106 járt iskolába.¹⁵³ Mindezekhez hozzá kell tennünk, hogy a református egyház nem volt felkészülve a teljes körű iskoláztatásra. Az iskola épülete ugyanis nem volt alkalmas 70 gyermeknél több tanuló befogadására, annak ellenére, hogy 1880-ban átépítették. Az ismétlődő iskolát pedig nem is tudták elindítani.¹⁵⁴

A hullámzó színvonal összefüggött a tanító gyakran változó személyével. A XIX. században rendszeres iskoláztatások hű képet festenek erről. Míg Tokajban 1818-ban a rektort „*tökéletlen és hasznavehetetlen*” embernek titulálták, addig a lányok tanítóját dicsérték. Később 1836-ban éppen fordítva, a fitanítókról elismerően szóltak, a lányok tanítóját elmarasztalták: „*télben 29 tanítványival semmit nem gondolt, de nyárban 33 tanítványkái körül szorgalmasabban végezte kötelességét*”.¹⁵⁵ S lehetne sorolni tovább a példákat. A tanítói hivatal állandósítása előrelépésnek számított. A tanító a hosszabbtávú iskolai munka mellett jelentősebb hatással lehetett a közművelődésre is. Likay László, az első állandósított tanító szervezte meg 1858-59-ben a református dalárdát, amely azután néhány esztendő múlva beolvadt a polgári énekkarba.¹⁵⁶

A tokaji református iskola a XIX. században már csak alsó fokú képzésre szorítkozott. Az orgona megépítése után (1874) a kántori szolgálatot a leányok tanítójától várták, hasonlóképpen a teljes iskolai énektanítást és dalárdavezetést, valamint a temetési közreműködést, ha kellett, prédikációval is. Fizetése évenként 400 forint az egyháztól, tanulónként 1,50 forint tandíj, temetési kántorságért 53 krajcár, ha pedig prédikál 2,10 forint. A fitanító 300 forintot kapott, 1,50 forint tandíjat tanulónként és 6 hold szántót. Mindkét tanítónak adtak elegendő tűzifát. A fiúkat 6, a leányokat 4 osztályban kellett tanítani.¹⁵⁷

Sajátos ellentmondásként az egyházi életben az építkezéshez kötődő nagy összefogás mellett a feszültségek sem hiányoztak. A lelkészi javadalom ugyanis a század első éveiben felemelkedett, majd 1812-ben, a „drágaságra” hivatkozva csökkentették. Ez megkeserítette a lelkészt, s a későbbiek során is feszültség forrásnak bizonyult. Pedig a lelképásztorokra továbbra sem lehetett panasz. Ebben a században már ritkább a peregrináció, a tokaji prédikátorok között is kevesebben vannak a külföldet jártak, de azért többségük a jelesen képzett lelkészek közül került ki.¹⁵⁸ Jelen volt közöttük Sas János személyében a felvilágosodás harcosa, aki még börtönt is viselt elveiért. Pesty János pedig 1848-49-ben előbb nemzetőr, majd táborigazgató volt a honvédseregben. A hazafiúi érzést híveiben is táplálhatta, ennek is lehetett következménye, hogy Vörösmarty Mihály árváinak megsegítésére 14 család adakozott a nagy költő halálát követő esztendőben, 1856-ban.¹⁵⁹

A gyülekezeti élet aktivitása a korabeli átlagnak megfelelt. Elsősorban a hétköznapi istentiszteleti alkalmakat sokallták Tokajban is.¹⁶⁰ A vasárnapi istentiszteletek látogatása, s általában a vallás gyakorlása kiegyensúlyozott volt. A választók névjegyzékében 1889-ben 184 személy szerepel, egy családot egy fő (a családfő) képvisel. Közülük ugyanabban az évben lelkészválasztás során, a templomi közgyűlésen, 146 fő élt szavazati jogával.¹⁶¹ Ők feltehetőleg valamilyen rendszerességgel jártak istentiszteletre is, családtagjaikkal pedig szép számú igehallgató gyülekezetet alkothattak.

Az egyházközösség XIX. századi gazdálkodása a megelőző évtizedek nyomvonalán haladt. Szülő ingatlanokkal gyarapodott, ugyanakkor a vasútépítés miatt veszített is ilyet. Készpénz bevételeinek egy részét, pótolva sokak számára a kölcsönhöz jutás hiányzó lehetőségét, hosszabb-rövidebb lejáratú kamatra kiadta. Ugyanígy megfontolásból született 1865-ben az egyházközösségi kölcsön magtár rozs és búzából száz köböl tőkével, hogy „*annak évi kamatja az Egyház szükségeinek pótlására*” fordíttassék.¹⁶² Példaként az 1878. évi, általánosnak mondható pénzforgalmat említjük: 1.477 osztrák értékű forint bevételre 1.379 forint kiadás esett.¹⁶³

¹⁵³ SRKLT. B. XLIII. 18.014.

¹⁵⁴ SRKLT. D.CXXXI. 74.208. 46. pont. Vö. RA.I.4/1. Tokaj. 1879. márc. 12.

¹⁵⁵ SRKLT. RE.VI./2. Alsózemlén, iskoláztatások.

¹⁵⁶ SRKLT. D. CXXXI. 74.208. 49. pont.

¹⁵⁷ SRKLT. C.XCVI.49.927. – 49.928.

¹⁵⁸ Gulyás József: i.m. 45-56. p.

¹⁵⁹ SRKLT. RD.II.1/4. é.n.

¹⁶⁰ SRKLT. RA.I.4/1. 1847. júl. 5.

¹⁶¹ Uo. 1889. máj. 19.

¹⁶² Uo. 1874. aug. 2.

¹⁶³ Uo. 1879. jan. 31.

Az újabb próbákkal teli XX. század

Tokaj társadalmában a reformátusság a XX. század első felében is a második legnagyobb felekezetet alkotta.¹⁶⁴ A református egyház statisztikája szerint 1939-ben 2.440 római-, 796 görög katolikus, 977 izraelita, 130 evangélikus, 9 görögkeleti, 7 baptista vallású polgár mellett 1.532 református élt a helységben. A felekezeti viszonyt a „tűrhető” megjegyzéssel jelölte a református lelkész. A békétlenség a reverzális¹⁶⁵ szedés következtében lobbant fel olykor-olykor. Évente 3-4 ilyen eset volt, s általában alulmaradt a református egyház a római katolikussal szemben.

A reformátusság egyházi élete, a vallásgyakorlás intenzitása nem haladta meg az országos átlagot. A hétköznapi reggeli istentiszteleteket szinte teljesen elhanyagolták, a kimutatások 0-5 fő közötti részvételt mutatnak. Vasárnapokon 150-300 fő hallgatta az igét, a református iskolásoknak azonban kötelező volt a részvétel. Az úrvacsorával élők száma adja talán a legjobb szempontot, hiszen ezzel a sákramentummal azok is éltek, akiknek vallásgyakorlása nem volt intenzív. Bár Tokajban ez nem volt kiegyensúlyozott. Volt esztendő, amikor az évi 6 alkalommal az úrvacsorával élők száma meghaladta az *ezret*, máskor nem érte el a *hatszázat*. Általában azonban az előbbi érték körüli volt a létszám, azaz alkalmanként megközelítőleg 150 fő úrvacsorázott. Az úrvacsorázók számát nemek szerint tartották nyilván, s jól láthatjuk, hogy a nők aránya átlagosan csaknem kétszerese a férfiakénak. Egyébként Tokajban 14 éves korban konfirmáltak az ifjak, s ettől kezdve vehették fel az úrvacsora szentségét.

A másfélezer református hitéletét egy lelképásztor gondozta, segítségére volt egy diakonissza és két-három hitoktató, majd a negyvenes években egy vallásoktató lelkész is. Vallásoktatás a református iskola mellett az állami tanintézetekben is folyt, valamint rendszeresen működött a 6-12 éves gyermekek számára a vasárnapi iskola, amelynek szintén hitmélyítési feladata volt. Ifjúsági egyesületben és leányegyesületben igyekeztek a református ifjúság lelki-szellemi életét igényesen formálni.

A két háború közötti időszakban nagy hangsúlyt helyeztek a református egyházban az ún. vallásos esték szervezésére. Nem volt ez másként Tokajban sem. Itt elsősorban az iskolás gyermekek kaptak szerepet, szinte minden esztendőben bemutattak egy-egy népszínművet, valamint irodalmi összeállításokat adtak elő. Olykor nem is vallásos, hanem inkább népművelési szint hordoztak ezek az összejövetelek.

A református felekezeti iskola 1 fő tanítóval, egy 63 négyzetméteres tanteremben és 4 elemi osztályban működött.¹⁶⁶ A tanulók száma nem érte el a százat, s folyamatosan csökkent: 1935/36-ban 46 fiú, 48 leány; 1940/41-ben 29 fiú, 41 leány; 1945/46-ban 23 fiú, 25 leány; 1946/47-ben pedig 20 fiú, 32 leány iratkozott be. Tanítóik kiválóak voltak az évek folyamán, 1925-ben például az iskolások „négy hangra is művészien énekeltek”, s kimagasló díjat is nyertek teljesítményükkel. Az iskola felszerelése itt-ott hiányosnak bizonyult, legfőképpen a szemléltető eszközökben. A tanítás-nevelést egy 30 kötetes kiskönyvtár segítette. A tanévet a nyári ünnepélyes templomi vizsga zárta.

Az egyház gazdasági helyzete átlagon aluli volt. A lelkész javadalma 8 kh 917 négyszögöl ingatlanból és késpénzből állt, a tanítóé 5 kh ingatlanból és államsegélyből. Hasonló lélekszámú gyülekezetek legfőleg 3 tanító esetében kaptak államsegélyt. A háborús károkat szenvedett templomot hosszú évekig nem tudták felújítani. Az egyházköztség minden évben adósságokkal küszködött. A háttérben ugyanaz az ok húzódott meg, amit már fentebb leírtunk. Az egyházközségnek nem voltak jelentős ingatlanai, amelyek után komoly bevételre számíthatott volna. Anyagi forrást az egyházadó jelentett, (3-5 pengő esett egy főre évente), csakhogy igen jelentős számú hátralékos akadt minden esztendőben.

A háború utáni újramezítés a reménység jegyében indult. Az egyházközség missziói helyzete kedvezően alakult.¹⁶⁷ A háború nyomorúsága megrázta az embereket, s ez komolyan hatott az egyház felé fordulás tekintetében. A gyülekezeti missziót Kolláth József vallásoktató lelkész irányította. Mivel lelkészársával ellentétben nem menekült el a front közeledtével, népszerű volt, megszerették. A házi istentiszteletek perselypénzéből gyülekezeti iratterjesztést létesítettek, amelynek keretén belül hitmé-

¹⁶⁴ Az alábbi adatok leelőhelye: SRKLT. Egyházlátogatások RE.IX.4/1., RE.VI.2/9., RE.VI.2/4.

¹⁶⁵ Vegyes házasságnál a nem református fél írásbeli kötelezése arra, hogy születendő gyermekeit a katolikus egyházzal keresztelteti.

¹⁶⁶ SRKLT. Iskolalátogatások RE.V.6/9., RE.VI.4/9., RE.V.6/4.

¹⁶⁷ A Tokaji Ref. Egyház presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve 1932-1963. Tokaj, Ref. Lelkészi Hivatal. Az alábbi adatok innen, ha külön nem utalunk.

lyítő irodalmat juttattak el az emberekhez. A gyermek- és ifjúsági munka szépen bontakozott. A 3-6 évesek vallásos nevelését a „Napsugár Kör”-ben, a nagyobbakét két (2) vasárnapi iskolai csoportban szervezték, s a munkában leánykori tagok segítették a lelkészt. A nagyobb lányokat a „Lorátfy Zsuzsanna Kör”, a fiúkat a „Sztárai Kör” fogta egybe.

A református iskola létszáma, mint említettük, csökkent (1947-ben 42 református és 10 más felekezetű tanulója volt), de a kor követelményei szerint szükség lett volna még egy tanítói állás szervezésére. A presbitérium azonban anyagi okokra hivatkozva leszavazta a tervet. Talán ekkor nem gondolták, hogy rövid idő múltán az államosítással leveszik vállukról ezt a terhet.

Az egyházközség anyagi helyzete is kiegyensúlyozottan alakult. Az 1949. évben 14.926 forint bevételre 13.993 forint kiadás esett. Ez az esztendő azonban eddig még nem tapasztalt kihívás elé állította az egyházközséget. Szemben találta magát a nyíltan ateista bolsevik hatalommal és az azt kiszolgáló új egyházi felső vezetéssel. Ez utóbbi körlevélben szólította fel a gyülekezeteket, hogy a megmaradt egyházi földeket ajánlják fel az államnak, mert az ország az egyéni gazdálkodásról a szövetkezeti-re tér át. A tokaji presbitérium úgy érezte, hogy az új gazdasági programot nem veszélyezteti, ha az itteni egyház megmaradt, alig több mint 9 holdacskája kimarad belőle, így névszerinti szavazással, egyhangúlag *nem*-et mondott. Mivel sok gyülekezet hasonlóan gondolkodott, a kollaboráns egyházi vezetésnek igen komoly gondot okozott az „engedetlenség” letörése. Több fenyegető körlevélben jelezték, hogy a következményekért a presbiterek saját személyükben felelnek. A tokajiak is megtudták 1951-re, hogy milyen következményekkel jár, ha újat húznak a néphatalommal, így ez év augusztus 26-án, ugyancsak névszerinti szavazással felajánlották az államnak az egyházi földeket.

Ez azonban már majdnem puszta formáság volt, csupán az engedelmesség igazolásához kellett. Hiszen 1949. október 12-én a tokaji egyházak lelkipásztorait a DEFOSZ irodába hívták, ahol „*egy nevét és megbízatását nem jelző egyén*” bejelentette, hogy az egyházi földeket a szövetkezeti gazdálkodásra igénybe veszi. Igaz, aranykoronánként ígért 7-9 kilogramm búza bérletet. 1950. decemberében a presbiteri gyűlésen hangot kapott, hogy a lelkészi javadalom jelentősen csökkent, amiből arra következtethetünk, hogy a bérlet, ha egyáltalán kifizették, nem közelítette meg az önkényesen elragadott föld értékét.

Az egyházi élet fokozatosan visszaszorult a templom falai mögé. 1954-ben Bárány István személyében olyan lelkipásztor került Tokajba, aki az új rendszer *harmadik* kítüntetett protestáns papja volt (Bereczky Albert és Péter János püspökök után!). A helyi Hazafias Népfront békebizottságának elnöke, a járásinak tagja, megyei tanácsstag volt. Önvallomása szerint a szolgáló élet, „*az áldozó szeretet útja*” nem más, mint „*részt venni népünk életében, védeni népünk és a világ békességét*”.¹⁶⁸ A köznyelv „békepapságnak” nevezte ezt a lelkészi magatartást. Ne gondoljuk azonban, hogy ez – a kommunista rendszer tulajdonképpeni kiszolgálása, s most mindegy, hogy szívből vagy színből – megóvta a tokaji egyházat az un. antiklerikális intézkedésektől. A vallásoktatást itt is elsorvasztották adminisztratív eszközökkel, az ifjúság közötti munka lehetetlenné vált, a templomon kívüli aktív egyházas magatartást – némelyek esetében a puszta templomba járást is – klerikális propagandának minősítették, s egyszerűen megtiltották. Maga Bárány István panaszkodik később az egyházi élet jelentős hanyatlásáról.¹⁶⁹ A hetvenes években a vasárnapi istentiszteletek látogatottsága alig haladta meg a 20 főt, amikor formálisan – azaz évente un. egyházfenntartói járulékot fizetve – 230 család tartozott az egyházhoz. A megkereszteltek számának az elenyésző töredéke konfirmált (volt olyan esztendő, hogy csupán egyetlen ifjú!), azaz a keresztyén szemléletű nevelésnek a minimumában sem részesült a gyermekek jelentős többsége.¹⁷⁰ A folyamatos leépülés az 1980-as évek elején jutott mélypontra. 1983-ban karácsony este – amikor egyébként az ünnepi szokás az átlagánál jóval több embert vitt el a templomokba országsszerte – Tokajban 8 (nyolc) fő vett részt az istentiszteleten, másnap pedig 26-an úrvacsoráztak.¹⁷¹

Fordulatot hozott a vallásszabadság visszanyerése 1990 után. 1998-ban 11 hittancsoportban folyt református hitoktatás a város különböző óvodáiban és iskoláiban. A gyermekek és ifjak közötti, iskolán kívüli misszió is folyamatos a gyülekezetben. A megkereszteltek 70 %-a konfirmál. Az istentiszteleteket a református lakosság 10 %-a látogatja rendszeresen, átlagosan 80 fő vesz részt a vasárnapi istentiszteleteken alkalmanként. Nem kis problémát mutat, hogy a temetések száma csaknem

¹⁶⁸ Emlékfüzet i.m. 16. p.

¹⁶⁹ SRKLT. RE.VII.3/6. Egyházlátogatás 1965.

¹⁷⁰ SRKLT. RE.II.3/7. Egyházlátogatások.

¹⁷¹ Péter András lelkész közlése, aki ekkor mutatkozott be Tokajban.

kétszerese a kereszteleseknek. Az úrvacsorázók száma egy-egy alkalommal a 100 főt meghaladja.¹⁷² Az adatok mögött a helybeli lelkipásztor megfigyeléseként azt is szemlélhetjük, hogy a gyakorló reformátusok zöme a városba betelepültek közül kerül ki, s nem az őslakosság jár élen a vallásos aktivitásban. Jelzés értékű adat az is, hogy míg a 60-as években az úrvacsorával élők között a nők-férfiak aránya nem egészen 2/1 volt, addig ma ez már 3/1-re nőtt.

A legfontosabb állagmegőrzési, felújítási munkákat elvégeztette az egyházközség a templomon és a parókián. 1959-ben a gyülekezet adakozásából és amerikai magyar reformátusok adományából 32.434 forintos költséggel újították fel a templom- és torony tetejét. 1969 és 1983 között 390 ezer forintot költöttek a templomra és parókiára. 1989-ben újabb építkezési-renoválási folyamat kezdődött, amely 1993-ban zárult le, a ráfordított összeg meghaladta a 3 millió forintot. Ennek több mint felét hollandiai adományokból fedezték.¹⁷³

Négyszáz esztendő rövid összefoglalását és értékelését adtuk. Végző következtetésünk ez: a tokaji református egyházközség betöltötte küldetését. Bibliai mércével mérve olykor erőtlenség, mások talentumait helyesen forgatva, Isten dicsőségére és a város javára munkálkodott.

¹⁷² Egyházlátogatási jegyzőkönyv az 1997. évről. Tokaj, Ref. Lelkészi Hivatal.

¹⁷³ Emlékfüzet i.m. 19-23. p.